

De vertaling van de victimologie: twee talen weten meer dan één?

ANTONY PEMBERTON^a

Panopticon, 45 (2), 139-145
© 2024 Maklu | ISSN 0771-1409 | Maart 2024

^a Leuven Institute of Criminology, KU Leuven, NSCR, Amsterdam

1. INLEIDING

Taal is een gevoelig onderwerp in de omgang met slachtoffers. De omschrijving van slachtofferschap kan als stigmatiserend ervaren worden. Een goed voorbeeld is het hanteren van de term “wraakporno” voor het ongewenst delen van als seksueel ervaren beeld- of videomateriaal (McGlynn et al, 2017). Al te formeel taalgebruik – “stoffelijk overschot” – in de omgang met nabestaanden en slachtoffers kan problematisch en vervreemdend zijn. En dan is er het woord slachtoffer zelf (Van Dijk, 2008). In onze taal is de oorsprong van die term, afgeleid van “offerdier”, nauwelijks verscholen. Toch zijn we ons er nauwelijks van bewust. Dat geldt ook voor het gebrek aan kennis over de wijze waarop deze aparte term, verbonden is geraakt met degenen die een misdrijf is overkomen en de wijze waarop dit de verwachtingen *over* en de maatschappelijke reactie *op* hun ervaringen kleurt.

Taal is ook gevoelig, omdat er voortdurend een spanning kan bestaan tussen de wijze waarop er in het maatschappelijk discours wordt gesproken over slachtoffers en de eerstepersoons-ervaringen van slachtoffers zelf (Pemberton et al, 2019). De frames en stereotypes die in media, politiek of beleid weerklank vinden, verhouden zich vaak slecht met die ervaringen. Slachtoffers die zich dan niet (wensen te) houden aan dergelijke maatschappelijke scripts kunnen dan vervolgens vaak op negatieve reacties rekenen. Hoe we praten over slachtoffers dreigt daarmee steeds van een benadering van hun realiteit te verworden tot een normatief voorschrift. Het bekende ideale slachtoffer van Nils Christie (1986) is een goed voorbeeld hiervan, maar er is een veelvoud aan dergelijke frames waarmee slachtoffers kunnen worden geconfronteerd.

Taal in de victimologie is hiermee een complexe aangelegenheid. Deze complexiteit wordt nog vergroot als we de verschillen tussen talen in ogenschouw nemen. Ik ga het me daarbij niet al te moeilijk maken: ik ben maar twee talen goed machtig, talen met een gemeenschappelijke etymologische, culturele en geografische geschiedenis, wat toevallig ook de talen zijn waarin ik me als academicus in Vlaanderen en Nederland dien uit te drukken. Inderdaad: het Engels en het Nederlands. In beide landen woedt een stevige discussie over de verengelsing van het academisch onderwijs en onderzoek.¹ Deze discussie wordt voor-

¹ Zie bijvoorbeeld <https://www.scienceguide.nl/2023/12/vurige-debatten-in-nederland-maken-vlaanderen-kopschuw-voor-verengelsing/> bezocht op 25 januari 2024.

al gevoerd over de (on)wenselijkheid van de toestroom van grote aantallen internationale studenten en de gevolgen hiervan voor de toegankelijkheid van studies én studentensteden voor autochtone studenten. Ook wordt er stilgestaan bij de mogelijke effecten voor de studeerbaarheid van een opleiding voor die doelgroep.

Wat wel opvalt is dat de discussie zelden gaat over de vraag of het onderwerp van de studies in het Nederlands en het Engels eigenlijk wel geheel hetzelfde zijn. Soms wordt nog wel de vraag gesteld of discussies in een tweede taal (Engels) wel op een soortgelijk niveau gevoerd kunnen worden als in het Nederlands en/of dat aan taal verband houdende nuances verloren gaan. Een aanmerkelijk radicalere opvatting wordt in de antropologie de Sapir-Whorf hypothese genoemd, naar twee opvolgers van de legendarische antropologische onderzoeker Franz Boas (zie voor een overzicht Kay & Kempton, 1984). Deze radicale linguïstische relativiteit werd door Whorf (1956, 212) zo samengevat:

“We dissect nature along lines laid down by our native language. The categories and types that we isolate from the world of phenomena we do not find there because they stare every observer in the face; on the contrary, the world is presented in a kaleidoscope flux of impressions which has to be organized by our minds—and this means largely by the linguistic systems of our minds.”

Kortom, de gedachte is dat onze taal een sterke, zelfs deterministische, invloed, uitoefent op de wijze waarop we de werkelijkheid waarnemen en interpreteren. Dat maakt dan ook dat een beschrijving van de werkelijkheid tussen de talen zal verschillen.

Het gaat me hier niet om de Sapir-Whorf hypothese te toetsen of te kritiseren, ik gebruik het enkel als vingerwijzing dat gelijkaardige concepten tussen talen kunnen verschillen, en dat het zinvol kan zijn om deze verschillen in taal aan te geven. Zoals ik zal illustreren geldt dat het feit dat het Nederlandse slachtofferschap met zowel het Engelse *victimisation* of *victimhood* te vertalen is, en het onderscheid tussen het Engelse *restorative justice* en het Nederlandse herstelrecht. Tot slot geef ik aan waarom dergelijke vertaalverschillen wezenlijk zijn voor victimologie als wetenschap, waarbij ik ook even kort stilsta bij het verschil tussen het Nederlandse wetenschap en het Engelse *science*.

2. VICTIMISATION VERSUS VICTIMHOOD

Victimologen houden zich met de studie van slachtofferschap bezig. Zodra we voorbij die open deur zijn wordt het alras aanmerkelijk ingewikkelder. Slachtofferschap waarvan? Trauma, een misdrijf, een morele transgressie, “harm”, een mensenrechtenschending (zie Pemberton & Mulder, 2024)? Het zijn overlappende zaken, maar zeker geen synoniemen. En zoals ik in mijn recente inaugurele rede in Leuven betoogde, weten we zelfs met het antwoord in de hand wel wat daarmee wat het wezen van slachtofferschap is (zie Pemberton, 2024)?

Hier gaat het me om iets anders. Als criminoloog die zich bezighoudt met slachtofferschap gaat mijn onderzoek doorgaans over de ervaringen van degenen die zelf een ingrijpende ongewenste gebeurtenis meemaken: bijvoorbeeld seksueel geweld, moord, terrorisme of genocide (Pemberton & Mulder, 2024). Het is de studie naar slachtofferschap, waarvan de Engelse vertaling *victimisation* is. Het gaat om situaties waarvan de ernst en de ongewenstheid niet aan noemenswaardige discussie blootstaat. Dat geldt in toenemende mate ook

voor de wijze waarop het strafrechtelijk systeem zich sterker rekenschap zou moeten geven van het belang dat dergelijke slachtoffers hebben bij de afdoening van hetgeen hen is overkomen. Ook al is er zeker nog debat over de positie van slachtoffers en het doel van hun rechten, dát ze een plek hebben in het rechtsproces is een gedeeld inzicht.

Dat vrijwaart slachtofferschap – zeker in de Angelsaksische wereld – echter zeker niet van controverse. Uit de literatuur over slachtofferschap in de cultuurstudies, de politicologie of de sociale psychologie van grootschalig conflict doemt een beeld op dat niet alleen controverseel maar vaak ook sterk negatief gekleurd is. Wel wordt deze literatuur deels aan het oog van de argeloze victimoloog onttrokken omdat hierin doorgaans over *victimhood* wordt gesproken in plaats van *victimisation* (zie ook Hoondert et al, 2018).

Het gaan dan over *the politics of victimhood* (Horwitz, 2018), *victimhood culture* (Campbell & Manning, 2018) of het fenomeen *competitive victimhood* (Noor et al, 2012). Om met het laatste te beginnen: het gaat om de wijze waarop slachtofferervaringen in grootschalig conflict en oorlog ingezet worden als politiek frame en – helaas – als opmaat naar eigen gruweldaden. Het kan gaan over ervaringen uit een heel ver verleden. De Turkse psychiater Vamik Volkan (1997) betitelde het inzetten van historische voorbeelden of mythes als “chosen trauma’s”, die vaak een cruciale rol spelen bij cultureel en etnisch conflict. Het tekstboekvoorbeeld is dat van de slag bij het Merelveld in Kosovo in 1389, wat exact 600 jaar later door de Joegoslavische president Milosevic gebruikt werd als lont in het kruitvat van de Balkan. Het is één voorbeeld uit talloze. En natuurlijk ook recenter leed: zie bijvoorbeeld “9/11” of “7 Oktober” en de wijze waarop deze als vrijbrief zijn gaan fungeren voor een uitermate gewelddadige reactie (zie hierover al Mueller, 2006).

Dit maakt ook helder dat de term “victimhood” doorgaans niet een al te positieve klank meekrijgt. Het summum van “*the politics of victimhood*” is bijvoorbeeld het *alt-* of extreem-rechts narcisme van Donald Trump (Horwitz, 2018). Een vage en incoherente ervaring van slachtofferschap wordt hier in dienst gesteld van het soort ressentiment dat Nietzsche zo helder in de Genealogie van de Moraal (1887/1967) beschreef. En het levensechte risico op een ramp – zoals Trump II – wordt dan mede gefaciliteerd door deze “victimhood” ervaringen. Een soortgelijk negatief oordeel is ook te zien bij degenen die een “victimhood culture” waarnemen. Het gaat hierbij om de gedachte dat onze Zeitgeist in toenemende mate beheerst wordt door een sterk overdreven spelen van de slachtofferkaart of het uitbuiten van de slachtofferrol, om zo maatschappelijk en politiek gewin te bewerkstelligen. Wederom is Trump een uitgelezen voorbeeld, maar het fenomeen lijkt een aanmerkelijk bredere reikwijdte te hebben. Bij Campbell en Manning (2018) wordt “victimhood” zelfs de lens waarmee we ons tijdsgewricht zouden moeten bezien, in tegenstelling tot het verleden, waar “honor” of “dignity” centraal stonden. Ze schetsen een maatschappij waarin er een wapenwedloop op het terrein van de “victimhood” aan de gang lijkt te zijn. Net als bij enigszins vergelijkbare analyses (Haidt & Lukianoff, 2017) moet hierbij vooral het “spook van woke” en de daaraan gelieerde *cancel culture* het ontgelden, ook al komen ook de tere zieltjes en dunne huid van rechtse populistten aan bod.

Ik heb al eerder (zie Daems, Pemberton & Van Stokkom, 2022) aangegeven niet geweldig onder de indruk te zijn van deze analyses. Een discussie over en kritiek op woke en ‘cancel culture’ is zeker welkom. De toon waarop dit gebeurt, heeft echter voor mij een te hoog stromangehalte. Wat voor het huidige onderwerp van belang is, is de wijze waarop Campbell en Manning hun mening over *victimhood* proberen te stutten met een verwijzing naar victi-

misation. Hun boek bevat bijvoorbeeld een uitgebreide beschrijving van een anekdote over een aangifte van een groepsverkrachting op een universitaire campus en de veelheid aan positieve en steunende reacties op deze aangifte. Het gegeven dat het hier om een valse aangifte lijkt te gaan wordt vervolgens als een veelzeggend bewijs voor *victimhood culture* gepresenteerd.

Hier lijken ze me echter de plank mis te slaan, waarbij ze ook de kans missen om te kapitaliseren op het talige verschil tussen *victimhood* en *victimisation*. De anekdote die zij als veelzeggend presenteren, lijkt me namelijk een grote uitzondering te zijn. Uit al het onderzoek naar *victimisation* door seksueel geweld blijkt immers dat de kans op valse aangiftes bijzonder klein is; er is een veel grotere kans dat een slachtoffer van seksueel geweld niet geloofd wordt dan dat er een valse aangifte wordt gedaan (zie bijvoorbeeld Pijlman et al, 2022). Slachtoffers van seksueel geweld doen zelden aangifte, en wanneer ze dat wel doen is hun ervaring er doorgaans niet één van enorme publieke bijval en een schandpaal voor de verdachten. Het beperken van secundaire victimisatie blijft ook nu vaak het beste wat slachtoffers geboden kan worden (e.g. Pemberton & Mulder, 2023).

Maar juist dit schijnbaar contrast tussen een gepercipieerde opmars van *victimhood* zonder gelijkaardige beweging op het terrein van *victimisation* had voor de these van Campbell en Manning interessant kunnen zijn. In de Nederlandse taal zou dit verschil moeilijker te maken zijn. We zijn immers aangewezen op één woord voor beide fenomenen. Het punt is dat de slachtofferkaart het meest effectief gespeeld wordt door degenen wiens slachtofferschap vooral ingebeeld, vergezocht of sterk overdreven is. Daadwerkelijke slachtoffers spelen hierbij hoogstens een bijrol, en hun complexe werkelijkheden kunnen eerder als stoorzender dan als steun worden ervaren. Weer is Donald Trump hiervan het ultieme voorbeeld. Zijn hele politieke loopbaan bestaat in zeker zin uit het gebruikmaken van de ruimte die *victimhood* biedt als er geen enkele vorm van *victimisation* aan ten grondslag ligt: Nietzsche had zich vast verbaasd over de mate waarin je hele wezen doordrongen kan zijn van ressentiment tegen het leven, als daarin alles, maar dan ook werkelijk alles heeft meegezet. Maar ook in grootschalig politiek conflict zien we de exploitatie van *victimisation*, van vroeger en van nu, in een narratief waarin het politieke gewin van *victimhood* op alle mogelijke manieren het belang van daadwerkelijke slachtoffers aftroeft. De inwoners van Gaza – maar zeker niet zij alleen – plukken hiervan thans de wrange vruchten.

3. RESTORATIVE JUSTICE

Iets anders is er met “restorative justice” aan de hand, wat in het Nederlandse taalgebied doorgaans als herstelrecht wordt vertaald. Ook hier past de opmerking dat over de woordkeuzes nog wel meer is op te merken. Wat wordt er eigenlijk met “restoration” bedoeld en waarop heeft die “restoration” eigenlijk betrekking? Het slachtoffer, de gemeenschap, de dader, relaties? Is het wel een voor de hand liggend, of reëel doel, zeker als het over ernstigere vormen van criminaliteit gaat? Terug naar de situatie voor het slachtofferschap? Kan dat wel? In Engelse publicaties zijn collega’s en ik het ook wel re-storying – “hervertellen” – gaan noemen in plaats van restoring (Pemberton et al, 2019).

En “justice”? Een terugkerend thema in mijn werk de laatste jaren heeft met het onderscheid tussen “doing justice” en “countering injustice” te maken en de vraag of het idee van “restorative justice” niet eerder met het tweede dan met het eerste te maken heeft (Pemberton, 2019). Nils Christie (2013) had om vergelijkbare reden niet veel goeds te zeggen over het

gebruiken van “justice”. Het zou ons maar terugbrengen in de rechtbank, waarvan hij juist de conflicten probeerde terug te stelen.

En ook de twee termen bij elkaar. Het lijkt een harmonieus stel, maar kunnen “restoration” en “justice” niet haaks op elkaar staan? Ook al is dit in grote delen van de literatuur blijkbaar gemeengoed, maar “justice” is geen zelfstandig naamwoord om naar goedgevoelen achter een bijvoeglijk naamwoord te plakken; in ieder geval niet zonder dat er spanningen en tegenstellingen ontstaan. Judith Shklar (1964) meldde dat 60 jaar geleden al over “economic justice, social justice and political justice”, en ik vermoed dat haar kritische oordeel niet veel vriendelijker zou zijn over meer recente loten aan de stam: bijvoorbeeld “transformative justice”, “kaleidoscopic justice”, “holistic justice” of “circular justice”. Het gaat me er nu even niet om de merites hiervan te bespreken, maar wel dat ze de neiging delen “justice” als een positief containerbegrip te begrijpen.

Maar ook de vertaling van *restorative justice* naar herstelrecht is zeker niet gevrijwaard van ingewikkeldheden. Dat gaat in eerste instantie met name over de verhouding tussen “justice” en recht (zie Van Roermund, 2016). Ik zou zeker niet de eerste zijn die erop wijst dat “justice” niet alleen recht, maar ook rechtvaardigheid of rechtspleging kan betekenen, terwijl recht ook met “law” en “right” te vertalen is. Het heeft in ons taalgebied ook een nadrukkelijke geometrische connotatie die “justice” ontbeert. Het levert aan beiden kanten een andere ambivalentie op. Zo is er in het Nederlandse taalgebied de neiging te praten over *het* herstelrecht. Hiermee lijkt het als een apart rechtsgebied te worden neergezet, als tegenhanger van het straf(proces)recht bijvoorbeeld. Zie bijvoorbeeld de pleidooien voor een Wetboek van Herstelrecht (Blad et al, 2016). Ook ligt het in Nederland dan meer voor de hand om herstelrecht te interpreteren in termen van een (afdwingbaar) recht op herstel, zoals de oproep om van herstelrecht een kinderrecht te maken (Berger & Wolthuis, 2021). In beide gevallen is er een nadrukkelijke link naar het recht, een link die bij “restorative justice” niet noodzakelijk afwezig is, maar wel minder vanzelfsprekend.

Een ander punt is het gevolg van het feit dat de Engelse pendant van herstel niet alleen “restoration” maar ook “reparations” is. Dat laatste is de term die betrekking heeft op de reactie op grootschalige mensenrechtenschendingen en andere internationale misdrijven (e.g. Letschert, 2012), en bijvoorbeeld bij herstelbetalingen na historisch onrecht (Immler, 2021). Maar daarmee kan het zijn dat herstelrecht niet enkel “restorative justice” kan betekenen, maar ook bijvoorbeeld een “right to reparations”. Dat het zinnig kan zijn deze zaken met elkaar te verbinden lijkt mij zeker waar, maar tegelijkertijd wel met de realisatie dat het om sterk uiteenlopende zaken gaat.

4. VICTIMOLOGIE ALS WETENSCHAP

Daarmee kom ik bij het punt van deze bijdrage. Ik heb elders een lans gebroken voor een meer- of veeltalige victimologie (Pemberton, 2021). Het omzetten van hun ervaring in woorden is voor veel slachtoffers een bijzonder ingewikkelde zoektocht, waarmee een te vlugge vertaling hiervan – naar de academische lingua franca, het Engels – het gevaar loopt veel belangrijke nuances te missen.

Maar een polyglotte victimologie kan ook behulpzaam zijn bij het verbeteren van ons begrip van de slachtofferervaring. Het kan zijn dat een onderscheid in een andere taal een conceptueel kader kan aanreiken dat onze eigen taal ontbeert. Ambivalenties aan weerszij-

den kunnen verborgen overeenkomsten of juist weggemoffelde spanningen en verschillen duidelijk maken. Of we het nu helemaal eens zouden moeten zijn met Sapir-Whorf of niet, zeker in de rechtsreactie op slachtofferschap en criminaliteit, kunnen verschillen in taal samenhangen met daadwerkelijke verschillen in concepten.

Dat geldt overigens niet alleen voor victimologische begrippen, maar ook de term wetenschap. Mijn recente Leuvense oratie “Victimologie als wetenschap” kon enkel in het Nederlands uitgesproken worden. Het Nederlandse woord wetenschap wordt vaak als synoniem met het Engelse science gebruikt, maar heeft namelijk een bredere betekenis (zie Thomson, 2003). Dingen die te weten zijn, realiteit die te ervaren is, ook zonder dat er een “wetenschappelijke” methode aan te pas komt. De uitzonderingen op de regel, de $n=1$ gevalsbeschrijvingen, de ervaringsdeskundigheid: dat zijn voor mij cruciale bronnen voor kennis over de slachtofferervaring. De belangrijkste victimologische werken zijn dan ook bijvoorbeeld die van Jean Améry (1980) of Susan Brison (2002): zelf slachtoffers van ernstige vormen van geweld.

Dat heeft ook te maken met het feit dat de wetenschap uit de titel ook weer op een andere manier te begrijpen is. In lijn met de gedachten van Harvard filosoof Laurie Ann Paul (2014) is de slachtofferervaring *zelf* als een vorm van wetenschap te begrijpen. Ik zal dat hier niet verder uitwerken maar de lezer achterlaten met de suggestie om slachtofferschap in Paul's termen als een ‘transformatieve ervaring’ te zien. Dat bedoelt zij niet alleen in persoonlijke zin, maar ook in epistemische zin. Een ernstige vorm van slachtofferschap “levert kennis en begrip op die vooraf niet beschikbaar was en zelfs ontoegankelijk is, omdat het afhangt van het meemaken van de betreffende ervaring” (Carel en Kidd, 2019, 199). Het is wetenschap die volstrekt ongewenst is, maar daarmee helaas niet minder cruciaal. Niet alleen voor victimologisch onderzoek, maar ook voor het begrijpen van de menselijke conditie meer in het algemeen.

REFERENTIES

- Améry, J. (1980) *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor of Auschwitz and its Realities*. Indiana University Press.
- Berger, M., & Wolthuis, A. (2021). Herstelrecht geeft kinderen en jongeren autonomie. *Tijdschrift voor Conflicttherapie*, 16(2), 23-28.
- Claessen, J., Blad, J., van Hoek, A., de Roos, T., & Slump, G. J. (2016). Op weg naar een Wetboek van herstel- en strafprocesrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 16(3), 7-27.
- Brison, S.J. (2002). *Aftermath: Violence and the Remaking of the Self*. Princeton University Press.
- Campbell, B., & Manning, J. (2018). *The rise of victimhood culture. Microaggressions, safe spaces and the new culture wars*. Palgrave.
- Carel, H., & Kidd, I.J. (2019). Expanding transformative experience. *European Journal of Philosophy*, 28(1), 199–213.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E. A. Fattah (Ed.), *From crime policy to victim policy* (pp. 17-30). Macmillan.
- Christie, N. (2013). Words on words. *Restorative Justice: An International Journal*, 1(1), 15-19.
- Daems, T., Pemberton, A., & Van Stokkom, B.A.M. (2022). De strijd om slachtofferschap: een inleidende beschouwing. *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*, 12(1), 3-18.
- Haidt, J., & Lukianoff, G. (2018). *The coddling of the American Mind*. Penguin.
- Hoondert, M., Mutsaers, P., & Arfman, W. (2019). *Cultural Practices of Victimhood*. Routledge.

- Horwitz, R. B. (2018). Politics as victimhood, victimhood as politics. *Journal of Policy History*, 30(3), 552–574.
- Immler, N. (2021). De (dia)logics van erkenning en herstel. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 22(2), 18–36.
- Kay, P., & Kempton, W. (1984). What is the Sapir-Whorf hypothesis? *American Anthropologist*, 86(1), 65–79.
- Letschert, R. M. (2012). *Tussen recht en realiteit: Oratie Tilburg University*. Prismaprint.
- McGlynn, C., Rackley, E., & Houghton, R. (2017). Beyond ‘revenge porn’: The continuum of image-based sexual abuse. *Feminist Legal Studies*, 25(1), 25–46.
- Mueller, J. (2006). *Overblown: How Politicians and the Terrorism Industry Inflate National Security Threats*. Free Press.
- Nietzsche, F. (1887/1967). *On the Genealogy of Morals* (vertaling R.J. Hollingdale & W. Kaufman). Random House.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When Suffering begets Suffering; The Psychology of Competitive Victimhood between Adversarial Groups in Violent Conflicts. *Personality and Social Psychology Review* 16(4), 351–374.
- Pemberton, A. (2019). Time for a rethink: victims and restorative justice: Annual Lecture in Restorative Justice. *International Journal of Restorative Justice*, 2(1), 13–33.
- Pemberton, A. (2021). Balkan victimology as an Important Contribution to Cultural Victimology. In G.E. Meszko, E. Sarik, & A.G. Kalak (eds.), *Mapping the victimological landscape of the Balkans*. Freiburg. Duncker & Humblott.
- Pemberton A., Aarten, P.G.M., & Mulder, E. (2019). Stories as property: narrative ownership as a key concept in victims’ experiences with criminal justice. *Criminology & Criminal Justice*, 19(4), 404–420.
- Pemberton, A., & Mulder, E. (2023). Bringing Injustice Back In: Secondary victimization as epistemic injustice. *Criminology and Criminal Justice*.
- Pemberton, A., & Mulder, E. (2024). Theorizing victimization. In L. Presser & K. Haggerty (eds.). *The Oxford Handbook of Critical and Cultural Criminological Theory*. OUP.
- Pemberton, A. (2024). Victimologie als wetenschap. Inaugurele rede KU Leuven.
- Pijlman, V., Pemberton, A., Eichelsheim, V., & de Waardt, M. (2022). Welke factoren spelen een rol in de overweging om hulp te zoeken na seksueel geweld? *Tijdschrift voor Criminologie*, 64(2), 209–220.
- Shklar, J. N. (1964). *Legalism: Law, Morals and Political Trials*. Harvard University Press.
- Thomson, I. (2003). Heidegger and the politics of the university, *Journal of the History of Philosophy*, 41(4), 515–542.
- Van Dijk, J.J.M. (2008). *Slachtoffers als zondebokken: over de dubbelhartige bejegening van gedupeerden van misdrijven in de westerse cultuur*. Maklu Uitgevers.
- Van Roermund, G.C.G.J. (2016). Bespreking A. Pemberton, Victimology with a Hammer: The Challenge of Victimology (oratie Tilburg). *Delikt en delinkwent*, 46(5), 324–329.
- Volkan, V. (1997). *Bloodlines. From ethnic pride to ethnic terrorism*. Basic Books New York .
- Whorf, B. (1956). Science and linguistics. In J.B. Carroll (red.). *Language, thought and reality*. MIT Press.